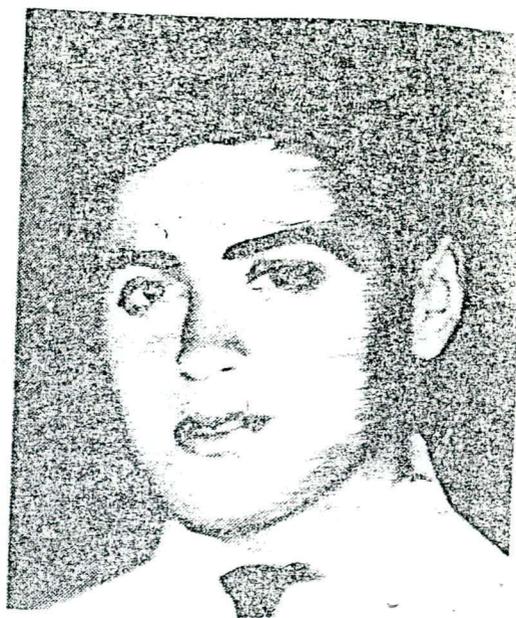

פולר, יצחקן ("ישמר")

בן-זקונים של הרב בן-ציון ואסתר. האב היה רב בעיירה בוהוש אשר ברומניה, מן החשובים בין ציוני המקום ומחבר כמה ספרים במקצועות התורה והיהדות. נודע כאחד מראשוני הלוחמים לרעיון הגאולה. משפחת יצחק היתה משפחת רבנים גדולים בתורה מזה מאה וחמישים שנה. יצחק נולד ביום כ"ג באלול תש"ג (23.9.1943) בעיירה בוהוש בעיצומה של מלחמת-העולם השנייה. בן שבע היה כשאביו נפטר, ושנה לאחר-מכן, בשנת 1951, עלה עם אמו לארץ. חבלי-קליטתם היו קשים. בתחילה גרו בדיירת צונית, בשכונת מאה שערים בירושלים, אשר בה סיים את בית-הספר היסודי "מוריה" והמשיך בישיבה התיכונית "נתיב מאיר" של בני עקיבא הצטיין בכשרונותיו ובכל זאת היה עניו, שקט ונחבא אל הכלים. מצטיצדקה שלו — של משלוח חבילות, מתן בסתר, טעד לחשובי מרפא ומתן שיעורים חינם לילדי עניים — אלה לא נודעו כלל בחייו לחבריו. השתייך לתנועת "בני-עקיבא". נטה לספרות ובבית-הספר התיכון כתב עבודה על "הפוגרום ביאסי" כחיבור שנתי במקום בחינת-בגרות. את כל מרצו השקיע יצחק בכתיבת עבודה זו. הוא רצה לספר את זוועות הטבח ביהודי יאסי שביניהם נפלו גם מבני-משפחתו. לצורך עבודה זו נעזר על-ידי שיחות עם אישים מתושבי יאסי באותה תקופה. לאחר זמן המליצו עליה לשם פירסומה הפרופיסורים בן-ששון ואטינגר אשר עברו עליה ובדקוה. בהרצאתו נתגלתה ההבנה ההיסטורית שלו, שכן הוא לא הסתפק בתיאור המאורעות עצמם אלא שפנה בהרבה אל מה שקדם להם והעלה את שרשי האימה והמשטמה ואת הרקע של האווירה הכללית

ששררה בימים ההם ביחס ליהודי-המקום. בנו של פרופסור בן-ששון היה חברו של יצחק בישיבת "נתיב מאיר" והוא ששמר על כתב-היד — ותודות לו נתאפשר פירסומו בשנת תשכ"ח — אך יצחק לא זכה לראותה במו עיניו. (העבודה הוצאה לאור על-ידי "יד ושם" בסיוע המחלקה להנצחת החייל במשרד הבטחון וישיבת "נתיב מאיר"). למרות היותו בן יחיד ותומך באמו החולנית והקשישה לא רצה לפטור עצמו מהשירות בצבא ולכן אמר לאמו: "כאן כל אחד חייב להגן על ארצו ועל ביתו" — ובאוגוסט 1962 גויס לצה"ל ושירת בחיל-הקשר. לאחר שסיים את השירות התחיל ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, בפקולטה למתימטיקה ופיסיקה. בשתי השנים שהספיק ללמוד באוניברסיטה היה נותן שיעורים, ומתלמידים מחוסרי-אמצעים לא היה מקבל תשלום ולא הסתפק בכך כי היה נותן גם ארוחת-צהריים לנוקקים האלה. מהכנסותיו בהדרכת תלמידים היה משלם שכר-לימוד באוניברסיטה וגם תומך באמו — ואפילו הקציב מהן לחולים מאושפזים. אחרי שתי שנות לימודיו נקרא למלחמת ששת הימים ובה נפל בקרב שנערך דרומית לצומת רפית ביום הראשון לקרבות, הוא כ"ו באייר תשכ"ז (5.6.1967). הובא לקבורה בבית-הקברות הצבאי שעל הר-הרצל בירושלים. הפרופיסור עזריאל לוי מן האוניברסיטה העברית בירושלים הקדיש פרק מעבודת-המחקר שלו הנקראת "מבוא לאנליזה מודרנית", לששה מתלמידי המכון למתימטיקה אשר נפלו על הגנת המולדת — ויצחק ביניהם. בספר "נוכור", שבהוצאת האוניברסיטה העברית בירושלים והסתדרות הסטודנטים שבה, בעריכת יהודה האזרחי, הובאו תולדותיו ותיאור קרבו האחרון. ב"גילי אש", כרך ד', ילקוט עזבונם של הבנים שנפלו במערכות-ישראל, הובא מעזבונו.

הפוגרום ביאסי

ה ע ר ת ה מ ע ר כ ת : החיבור המובא בזה מבוסס בעיקר על העזרה — בתיעוד ובהדרכה — שניתנה עליידי משרדי „יד ושם“ בירושלים ליצחק רולר, בנו של אחד מרבני רומניה ומראשוני הלוחמים לרעיון הגאולה שם. בעבודה נעזר יצחק גם עליידי שיחות עם אישים שונים (כגון ראש קהילת-יאסי באותה תקופה, עורכי-דין מרומניה יהודים תושבי המקום דאז, העוזר לתובע במשפט אייכמן והממונה על מדור רומניה ב„יד ושם“). החומר שליקט שימש לו עזר בכתיבת חיבור בכיתה י"א של בית-הספר התיכון — חיבור שנתי במקום בחינת-בגרות. לאחר זמן, נתקבלה ב„יד ושם“ המלצה חמה מצד הפרופסורים ה"ה בן-ששון ו'ש' אטימר, מן האוניברסיטה העברית, בצירוף בקשה לפרסם את העבודה שהם עברו עליה. בנו של פרופ' בן-ששון היה חברו של יצחק בשיבת „נתיב מאיר“ בירושלים; הוא שמר על כתב-היד — ותודות לו נתאפשר פירסומו בשנת תשכ"ח, ויצחק, שנפל במלחמת ששת הימים (ביום כ"ז באייר תשכ"ז — 6.6.1967), לא זכה לראותה. העבודה הוצאה לאור עליידי „יד ושם“ ובסיוע המחלקה להנצחת החייל במשרד הבטחון ושיבת „נתיב מאיר“.

ראוי לציין כי יצחק ראה צורך נפשי להקדיש עצמו לנושא זה, אף כי כאוב היה, כי בין יהודי-יאסי נפלו גם מבני-משפחתו.

בוה מובאים — בהשמטות — כמה פרקים מתוך העבודה כולה.

היו גם ראשי-קהילה מקומיים, שגם להם זכויות ופריוויליגיות מיוחדות. הם נבחרו על-ידי אנשי הקהילה היהודית ומתוכה (ללא התערבות זרים).

עם נפילת מוסד „החכם באשי“ בא במקומו ועד-הקהילה (כשבציבור היהודי עלה האלמנט החילוני והמשכיל). ועד-הקהילה היה מוסד, שפעל גם בימי „החכם באשי“.

עובדת ירידת מוסד „החכם באשי“ ותפיסת מקומו על-ידי ועד-הקהילה מבססת את אירגון הקהילה ומוסדותיה עד כדי כך, שהמושלים המקומיים דואגים להקלות במסים מסויימים, כדי לאפשר להם את החזקת מוסדות-קהילתם, כפי שהדבר נובע מ„מגילת הנסיכות“ של הנסיך סטורוא.

אירגונה היעיל והמועיל של הקהילה היהודית ומוסדותיה בולט ביחס לשאר העדות. עובדה זו גרמה לתשובה שניתנה לעדות האחרות, בבקשתן להקלות שניתנו ליהודים: „...מפני שהיהודים, מלבד המסים לשלטונות, אוספים מבני-קהילתם מסים אחרים להחזקת בתי-חולים ובשביל אותם נצרכים משלהם, אי-אפשר לחייבם שישלמו גם מעשר נפרד לשימוש האירגונים שאינם מבני-עמם“.

בשנת 1859 היה מספר היהודים ביאסי 31.000 נפש. אולם עם זאת יש לציין, שבשנת 1931 מספר יהודי-יאסי היה 35.000 נפש; כלומר, האוכלוסיה היהודית גדלה במשך 72 שנה בערך רק ב-4.000 נפש. עובדה זאת מוכיחה באיזו מידה הורע מצב היהודים ביאסי, שגרם להגירות (בעיקר ברבע האחרון של המאה הי"ט ותחילת המאה העשרים), בגלל מצבם הכלכלי והחברתי הגרוע. בשנת 1859 הופך „הקדש“ לבית-חולים מודרני ומפואר. בשנת 1860 אנו מוצאים ביאסי שני בתי-ספר המכילים 500 תלמיד, ובשנת 1862 נוסד בית-הספר השלישי. בשנת 1863 חל מיפנה ביחס השלטונות אל הקהילות היהודיות, וכתוצאה מהסרת חסותם של השלטונות הרומניים ממוסדות-הקהילה, התפרקו מוסדות אלה. ביאסי מתפרקת

קהלת יאסי

סקירה היסטורית

קהילת-יאסי נודעת בעברה העתיק והמפואר. העדויות על הופעת יהודים ביאסי הן מאמצע המאה הט"ו, אולם עדויות על קיום קהילה יהודית במקום הן מתחילת המאה הט"ז. עיקר התפתחות הקהילה חלה במאות הי"ז והי"ח. משנים אלו ישנם מיסמכים, המעידים על קיום קהילה יהודית מאורגנת היטב. מוזכרים מוסדותיה וצורת אירגונה, שהיתה בעלת שלטון אוטונומי בחלקו. אנו שומעים על „החכם באשי“ וראשי הקהילה, על קופת הקהילה, על „הקדש“ ועל הרב כראש-הקהילה כדינה ומייצגה כלפי-חוץ. החכם באשי מונה לראשונה בשנת 1666 על-ידי הנסיך יליס אלפס וודא (Alex Voda). על זכויותיו של „החכם באשי“ אנו מוצאים במיסמך משנת 1777 של המושל גיקא וודא (Ghica Voda); שם נאמר בין השאר ש„החכם באשי“ ממונה על כל ענייני הדת שבין היהודים לבין עצמם (כולל בין אדם לחברו ובין אדם למקום). יש לו משכורת קבועה וזכות למנות סגנים בערים אחרות. המושלים דאגו ש„החכם באשי“ לא ירושש את היהודים (כגון במקרה של „החכם באשי“ בצלאא, שהמושל ציווהו לקחת מהיהודים את המסים, אותם יתנו מרצונם הטוב; „אם יתלוננו היהודים לא יהיה לך טוב“). „החכם באשי“ מיאסי היה ממונה ל„החכם באשי“ על כל הציבור היהודי ברומניה (כולל ואלאכיה).

בשנת 1834 התפרק מוסד „החכם באשי“ כתוצאה מהמאבק בין אלה שדרשו את הזכות להוריש את התואר לבין אלה שדרשו הענקת התואר למתאים לו מבחינת השכלתו וידיעותיו. בָּדוּ אנו מוצאים את „ראש-המדינה“ או „האדון ראש-העיר“ השולט על כל הקהילות היהודיות ממקומו ביאסי. על קברו ישנה לפעמים חותמת הקהילה היהודית, כשבמרכז סמל-המדינה ומסביב לה הכתובת „בבעלותה של הקהילה היהודית“. אולם

גם התיאטרון היהודי ברומניה נולד ביאסי, ואף תרבות הגוף הופצה שם, בעיקר עם ייסוד אגודת "מכבי". נזכיר גם את בתי-החולים ביאסי, ואת העובדה, שפעמים רבות עזרה קהילת-יאסי לקהילות אחרות לשקם עצמן לאחר פגיעות.

הַאֲכֻלֹּסְיָה הַרֹמְנִיָּת בְּיֵאֶסִי וַיְחִסָּה לַיהוּדִים

יחסה של האינטליגנציה הרומנית ליהודים היה תמיד רע מאד. הגורמים העיקריים לכך היו שלושה: (א) רגש הלאומנות, שתפס מקום נרחב בחוגים אלה; (ב) דעותיהם האנטישמיות של האישים המרכזיים באינטליגנציה הרומנית (כגון יורגא); (ג) אופיין האנטישמי של התנועות האדיאולוגיות ברר-מניה.

גורמים אלה, ובעיקר השלישי, גרמו לכך שתוהים ומחפשי-דרך רבים (ובעיקר מבין חוגי האינטליגנציה הצעירה והחושבת) יקבלו את היסוד האנטישמי.

אם האינטליגנציה הרומנית היתה מוקד שנאה ליהודים, הרי שהאוניברסיטה, בעיקר האוניברסיטה ביאסי, היתה השאור שבעיסה במוקד זה.

העניינים יגעים עוד מתקופה קדומה ביאסי. כבר בשנת 1870 מתריע הפרופסור מאיורסקו (Mairescu) בפרלמנט הרומני, בצורת שאלה ריטורית, מדוע צריכה אוניברסיטת יאסי להיות מקור ומעיין לאנטישמיות.

הראשונים שנודעו באנטישמיות שלהם היו הפילוסוף קונטה (Conta) וההיסטוריון כסנופול (Xenopol); אצלם היא נבעה בעיקר מן הרגש הלאומני. רגש זה הוא שהצית את לבבות הסטודנטים יותר מלבבות כל הרומנים האחרים. עם עליית הרגש הלאומני, עולה האנטישמיות. גורם חשוב נוסף לעליית האנטישמיות בחוגי האינטליגנציה היה השפעתם הרבה של המרצים האנטישמיים על הסטודנטים (בעיקר ביאסי).

פרופסור קוזא, שהתחיל לכהן באוניברסיטת יאסי כבר בשנת 1900, היה נושא דגל האנטישמיות ברומניה, והוא גם אביו הרוחני של "משמר-הברזל" (שנוסד על-ידי קודריאנו, תלמידו של קוזא), שהפך לאחר-מכן לכוח האנטישמי הגדול ברומניה. קוזא חי את כל שלבי התפתחות האנטישמיות ברומניה מסוף המאה הי"ט עד הופעת הנאצים והפיכת רומניה לגרורה נאצית. הוא לא החמיץ שום הזדמנות להתקפה על היהודים, ורוב תגובותיהם של היהודים על האנטישמיות מופנות כלפיו. אופייני לכך הוא ספרו של ד"ר פילדרמן: "האמת על הבעיות היהודיות ברומניה".

קוזא הקדיש כחמישים משנות-חיו למלחמה ביהודים. הוא נולד בשנת 1855 והתפאר שנשא את נאמו האנטישמי הראשון בשנה בה נולד היטלר (1889). מעולם לא שכח להזכיר שהוא אנטישמי וותיק מכל האנטישמים הגרמניים שבימיו. הוא היה אחד ממעריציו ותומכיו של היטלר ברומניה, ובדברו עליו הזכירו כ"המנהיג הגדול של הרייך הגרמני הגדול" (ע' ספרה של ולדק (Waldek): "הסדר החדש של היטלר בארומניה"). לדת היהודית קורא קוזא "הדת השטנית של השנאה". הוא מגדף את ספרי "הברית הישנה" באופן הגס ביותר: "ספרי הקודש של היהודונים — ובראשם התורה, אשר בלי צדק

קופת-הציבור, ובשנת 1863 נסגרים בתי-הספר. הם נפתחים שוב בשנת 1864, ושוב נסגרים בשנת 1866. המוסד היהודי היחיד שנשאר (בתוקף אישורים ממיסמכים עתיקים) היה בית-החולים היהודי. מאחר ומוסד זה היה מוכר על-ידי השלטונות, הקימו את שאר מוסדות-היהודים עד סוף מלחמת-העולם הראשונה כנספחים לו (וכך הם קיבלו "כיסוי" חוקי). לאחר מלחמת-העולם הראשונה (כשהיהודים קיבלו את האזרחות הרומנית), החלו היהודים להרגיש בחסרון ועד-קהילה, שידאג לצרכי הקהילה.

המייצגים הראשונים של הקהילה היהודית מופיעים בשנת 1927. בשנות השלושים נבחרו ראשי-הקהילה לפי פעילותם הציבורית, ולא על סמך בחירות. בגלל הנזק שמלחמת-בחירות עלולה היתה להביא (על-ידי ניצול מלחמת-הבחירות בידי האנטישמים), יש לציין את האירגון המסודר של המסים הישירים והעקיפים.

בשנת 1937 היו בין המייצגים את היהודים בוועד-הקהילה במחלקה התרבותית ארבעה בעלי תואר דוקטור, מהנדס ורוקח, מתוך שבעה-עשר נציגים; במחלקה הכלכלית — שלושה בעלי תואר דוקטור, רופא-שיניים ועורך דין מתוך שבעה-עשר נציגים. חלוקה זאת מבטאת במידה מסוימת את החלוקה למקצועות של האוכלוסיה היהודית המשכילה ביאסי, חוץ מהחוג הרבני. רוב בעלי המקצועות החפשיים הם רופאים ועורכי-דין. אפשר לומר, שבשנות 1938—1939 היתה קהילת-יאסי אחת הקהילות המאורגנות במדינה. ועד-הקהילה מנהל את כל המוסדות. בשנה זו מנתה הקהילה כ-40,000 נפש, ותקציבה היה ששה מליוני ל"י בקירוב. אולם צדק מחבר הספר "יהודי יאסי במיסמכים ועובדות" באמרו כי "קהילת-יאסי לא חסרה שום מוסד לזמנים כתיקונם (נורמלים) ולא עוד אלא שאנו משוכנעים שיש לה יותר מדי כאלה, אבל חסרים הם מוסדות לזמנים של עכשיו". (הספר יצא לאור בשנת 1939).

קהילת-יאסי היתה קהילה, שדבקה במסורת ובהווי היהודי. היא היתה מקום, בו נקלט יפה רעיון-הציונות. הסיבה לכך היא כי זו היתה קהילה גדולה ובעלת-השפעה, אשר בניגוד לבוקארשט, לדוגמא, מעטים היו בה המתבוללים, וברוחה היתה קרובה לקהילות בסרביה יותר מאשר לקהילות הגדולות של "רומניה הישנה". עובדה זו מתבטאת בפעילות הרבה של התנועות הציוניות ביאסי. יסוד מוסדות התרבות, בתחילה "אוהל-שם" ואחר-כך "טוינבי הול" (Toynbee Hall) אף היא באה כתוצאה משאיפתם של יהודי-יאסי לתרבות בכלל ולתרבות יהודית בפרט.

קהילת-יאסי הוציאה מקירבה אישים, שהיתה להם השפעה מכרעת על הציונות ברומניה, כגון ד"ר קרפל ליפא. תנועות הנוער הציוניות המקומיות זכו לחוות הכשרה חקלאית, שהכשירה עד 1939 כשבע מאות חלוצים שעלו לארץ.

בקהילת-יאסי היתה העיתונות היהודית מפותחת מאד. העיתון היהודי הראשון הופיע ביאסי בשנת 1859, ומאז אנו שומעים על עוד כעשרים עיתונים יהודיים ביאסי. בשנת 1939 היה העיתון היהודי מיאסי "טריבוונה אווריאסקה" (Tribuna Evreeasca) אחד הנפוצים בין העיתונים היהודים ברומניה.

מיוחסת למשה — הם ספרים שטניים... התורה איננה אלא ספר פדגוגי יהודוני לאומי, מלא שנאה כלפי העמים האחרים... את דעותיו אלה הוא הפיץ כתאוריות מדעיות, בהסתמכו על התנ"ך עצמו ובטענו, שהנוצרים מקבלים את הברית הישנה כספר קדוש "מפני שאינם מכירים אותו". למרות שהוא השתדל להפיץ את דעותיו בכל המדינה, הוא הצליח בעיקר ביאסי, אשר שם הוא מוצא "הבנה מלאה בקרב העם".

השפעתו של קוזא היתה רבה עד כדי כך, שיש הטוענים (כגון פילדרמן) שדעותיו הן דעות כל הרומנים.

ההוכחה הטובה ביותר למידת השפעתו במשך הזמן היא דרך עלייתו. בתחילה היה רק מרצה באוניברסיטת יאסי, שם ניסה להשפיע על הסטודנטים ועל מוריהם, הרואים בו את נושא דגל הלאומיות הרומנית. אחר-כך הפך לסגן ראש-העיר ביאסי; למעמדו זה הגיע בעזרת כוח-השפעתו, שנתחזק באמצעות מעמדו. הוא רואה עצמו מספיק חזק ומבוסס עד כדי יסוד מפלגה ("המפלגה הלאומית-דמוקרטית הנוצרית" בשנת 1910), שרוב חבריה הם צעירים רומנים נלהבים (בעיקר סטודנטים).

"המפלגה הנוצרית לאומית" של קוזא וגוגא אימצה לה כסמל את צלב-הקרוס, והיתה כרוכה אחרי תורתה של גרמניה הנאצית, למרות שחבריה לבשו חולצות כחולות ולא חומות. ביום 28 בדצמבר 1937 עלתה מפלגה זו לשלטון. אמנם היא קיבלה רק 9% ממספר הקולות, אך המלך, שחשש מפני "משמר-הברזל", קרא למפלגה קטנה יותר (ההולכת עם הזרם) לשלטון. הנה בא הזמן שקוזא וגוגא יראו את כוחם. קוזא היה סגנו של גוגא, שהיה ראש-הממשלה, ובנו של קוזא היה אחד השרים. בנאומו הראשון של גוגא ברדיו, הוא מדבר על נושאים, כגון סגירת העיתונים הגדולים "אדווארול" (Adevarul), "דימיניאצה" (Dimineata) ו"לופטה" (Lupta), שהם "זמורת זר בתוך נכס העם הרומני" (הכוונה ליהודים שהשתתפו במערכות עיתונים לה); על ביטול הזכויות לנסיעת חינם של 120 עיתונאים יהודים, "דבר שיביא לנו רווח כספי ויעניק למדינה הרגשה של בטחון מוסרי"; על ביטול כל הרשיונות למכירת משקאות חריפים, שניתנו ליהודים בכפרים; על בדיקת האזרחות של היהודים "שפלו לרומניה אחרי המלחמה במספרים עצומים של מאות אלפים, ונשארו כאן מתוך תיאבון להרוויח על-ידי גזילה וגניבה"; על הכנת תכנית למינויים של קומיסארים ממשלתיים שישגיחו על עסקיהם של הזרים, שישגיחו על הגשמת החוק ועל הבטחת עבודה לרומנים אֶתניים; ועל בדיקת אפשרות הרומניזציה של בתי-עסק וחברות העובדים בהון פנימי והצוברים רווחים מהזמנות ממשלתיות, ועם זה נמנעים מלהעסיק רומנים ומעסיקים רק זרים.

מלבד זה בא גל חדש של חוקים אנטישמיים, אבל בעיקר פגע קשות ביהודים חוק בדיקת-האזרחות. למרות שממשלה זו הורחקה מהשלטון על-ידי המלך 44 יום אחרי הגיעה לשלטון, הונח על ידיה היסוד למשטר אנטישמי ברומניה. צדק קוזא באמרם לאחר נפילת ממשלתו: "אמנם הצליחו לסלקנו מהגה-השלטון, אך מה שזרענו ביחס ליהודים במשך שבועות מספר יביא את פריו". עם בואה של דיקטטורת-המלך נשארה לקוזא (כמו לשאר האישים וראשי-המפלגות) רק השפעה רעיונית.

בדבר אחד בוודאי שהצליחו קוזא וחבריו הפרופוסורים האנטישמיים, והוא — להפוך את הסטודנטים הרומנים לחוט-השדרה בתנועה האנטישמית הרומנית, הן באופן ישיר (על-ידי מעשיהם-הם) והן באופן עקיף (על-ידי הצטרפות לשורות "משמר-הברזל").

עוד בקונגרס הראשון של הסטודנטים ביום 10 בדצמבר 1922, הם דרשו להגביל את מספר היהודים הלומדים באוניברסיטאות. הממשלה נמנעה להוציא חוק מפורש של "גומרוס קלאוזוס", אבל נתנה יד חפשית לאוניברסיטאות עצמן. הסטודנטים היו מארגנים התנפלויות בנשק קר (סכינים) ובנשק חם (אקדחים) על סטודנטים וסטודנטיות יהודים בתוך האוניברסיטאות עצמן. הם התקיפו נוסעים יהודים ברכבות והשליכום באמצע הנסיעה החוצה, ואף את רובעי היהודים התקיפו פעמים רבות. בשנת 1926 רצח סטודנט רומני, ניקולאי טוטו, את הסטודנט היהודי נתן פאליק. הרוצח זופה בבית-המשפט שבצ'רנוביץ והפך לגיבור לאומי. בשנת 1924 רצח הסטודנט קודריאנו את ראש-המשטרה ביאסי ואף הוא זופה (בטורנו-סוורין) והפך לגיבור לאומי ביסדו אחר-כך את "משמר הברזל".

על הפוגרומים, שנערכו ביאסי בשנת 1867 ובשנת 1899 הוסיפו הסטודנטים פוגרום ביאסי בשנת 1927. באותה שנה הם ערכו פוגרומים בקולוז' ובאורדיה-מארה. יש לציין, שבאורדיה-מארה אורגן קונגרס הסטודנטים על-ידי השלטונות, ונוכח שם נציג של השלטונות. הפרעות ביאסי, שבוצעו לאחר הקונגרסים של הסטודנטים, חזרו ונשנו, ולפעמים נאלצה הממשלה להתערב ולנעול את האוניברסיטאות לתקופות ארוכות. בסיכומו של דבר היו הסטודנטים הרוח החיה של התנועה האנטישמית ברומניה לאחר מלחמת-העולם הראשונה. הם היו הגרעין של "משמר-הברזל", מיסודו של קורנל קודריאנו. יש להניח, כמובן, שאותם שהשתתפו בפוגרום יאסי מחוגי האינטליגנציה היו סטודנטים, שגדלו על ברכי השנאה ליהודים. אותם חוגים שיצרו את התנועה הנאצית בגרמניה, הם אף שיצרו את "משמר-הברזל" ברומניה. בדרך כלל חבריו היו ממורמרים, רדופים על-ידי השלטונות ומאוחדים בינם לבין עצמם.

כזה היה המצב משהודח המלך, ואנטונסקו עלה לשלטון בעזרת הגרמנים ו"משמר-הברזל".

★

על הגורמים ליחס האוכלוסיה המקומית ליהודים ידובר להלן. כאן נזכיר את העובדה, שבנות-ישראל אינן משרתות אצל גויים, ואילו נכריות משרתות בבתי-ישראל (בפוגרום היו משרתות נכריות, שגרמו לרצח אדוניהן), וכן קטטות-שכנים רגילות שהוסיפו על השנאה שהיתה קיימת גם קודם-לכן. אם נוסיף את השפעת התנועות האנטישמיות-למחצה, הרי שקיבלנו את רוב הגורמים שיכלו להביא לשנאת-ישראל ביאסי. (על השפעת הגרמנים על רומניה ידובר להלן). בכל זאת היו מעטים שלא היו אנטישמיים, וזאת על אף כל הגורמים הנ"ל. עובדה זו מתבטאת בפוגרום עצמו, כאשר נמצאו בכל זאת בודדים, שהזהירו את היהודים מפני העתיד להתרחש.

הגורם החשוב ביותר, שגרם לאנטישמיות של אותה אוכלוסיה מיאסי הוא ההגנה החלשה מפני האנטישמיות.

יחסה של הכנסיה הרומנית ליהודים היה אנטישמי בעיקרו, ולא נשתנה. מה שאמנם השתנה היה כוח השפעתה של הכנסייה ומטרותיה. עד אמצע המאה ה־19 היתה רומניה תחת שלטון התורכים. עד התקופה הנ"ל היה כוח השפעתה של הכנסייה גדול, כגורם מלכד, וכל אותו זמן הופנו חיציה בעיקר כנגד התורכים. עם הרגשת הרקבון באימפריה התורכית, התחילה הכנסייה מפנה זעמה נגד היהודים. כן גם עליית הרגש הלאומי מחזקת את הנטייה הטבעית של הכנסייה כנגד היהודים. בעיקר השפיעה הכנסייה על עליית האנטישמיות על־ידי הצטרפות רבים מכמריה ל"משמר־הברזל" והטפותיהם להצטרף אליו. לפני 1930 נקרא אירגונו של קודריאנו אירגון "המלאך מיכאל", וגם אחר־כך גדול היה היסוד הדתי והמיסטי באירגון. אם נשים לב לעובדה, כי ברומניה היו כ־80% איכרים זעירים, שהיו נתונים כליל להשפעת הכמרים, נבין עד היכן יכלה להגיע השפעת הכנסייה. ביחסה האנטישמי של הכנסייה אפשר להסביר את השתיקה והאדישות ביחס למה שקרה את יהודי יאסי.

★

התוצאה החשובה ביותר, לה הביאו הגורמים לאנטישמיות לפני עליית אנטונסקו, היתה יצירת אווירה אנטישמית כגורם עצמאי א־ראציונאלי. גורם נוסף הוא הגורם הכלכלי ויחס האינטליגנציה הרומנית ליהודים.

לאחר עליית היטלר לשלטון בגרמניה (בשנת 1933), גבר יחסם העוין של המשטרה, העיתונות והמפלגות הרומניות ליהודים.

היטלר מאשים את היהודים ("היהדות הפיאנאסית") בפרוץ מלחמת־העולם, כלומר — במלחמה נגד רוסיה. גם שלטונות רומניה נוקטים באותו תכסיס. כל הסבל שייגרם כתוצאה ממלחמה זו יביא לשנאה עזה ל"גורמיו" — קרי: היהודים. מאות אלפי כרוזים מעוררי שאט־נפש מופצים ומאשימים את היהודים במלחמה, שפרצה נגד רוסיה. בעיקר מודבקים הם על קירות המשרדים הציבוריים, וגם בקרונות־הרכבת רואים אותם.

גירושי היהודים למחנות והיחס החוליגאני אליהם ברכבות מגביר את זרם הרגשות הפראיים. באוכלוסייה גוברת הרטינה עקב התקפות האוויר הרוסיות. השעיר לעזאזל נמצא ביהודים, ואין מה שיעכב בעד התפתחויות אלה.

הפּוֹגְרוֹם

א. הסיבות והמניעים לפוגרום

האידיאולוגיה להצדקת הפוגרום היתה מוכנה עוד לפני עליית אנטונסקו, ועלייתו, ובעיקר ההתקרבות לגרמניה, הביאו להגשמת אותה אידיאולוגיה הלכה למעשה. הגורם המקדים של הפוגרום היה פרוץ המלחמה בין גרמניה ורומניה נגד ברית־המועצות.

הימים הראשונים של השבוע, אשר בתחילתו פרצה המלחמה נגד ברית־המועצות, הגבירו במידה רבה את השנאה

ליהודי יאסי ותרמו לכך בעיקר השמועות שהופצו על־ידי השלטונות בדבר עזרת היהודים לרוסים ולהתקפות האוויריה הרוסית על יאסי. את האווירה יצרו גם מאות אלפי הכרוזים, שהאשימו את היהודים בפרוץ המלחמה, כלומר — בסבל שייגרם לרומנים עקב המלחמה, וגירושי היהודים מהכפרים הסמוכים לגבולות בסרביה וצפון־בוקובינה, שחלק מהם הגיע גם ליאסי. נשאלת השאלה: על מי יש להטיל את האחריות לביצוע הפוגרום?

קשה לענות בבטחון על שאלה זו מכמה טעמים: (א) ברור שהגרמנים היו מעוניינים בחיסולה של יהדות יאסי (עובדה היא, שדרשו את גירוש יהודי יאסי עוד לפני כן מטעמים אסטרטגיים; ב) ברור, שמפקד־הצבא הגבוה ביותר במקום, הגנרל סטאוורסקו היה מעוניין לחפות על חסרון הגנה אווירית של המקום, בעיקר מפני האזרחים (ואולי גם מפני השלטונות המרכזיים), והטיל את אשמת הצלחות האוויריה הרוסית על היהודים; ג) אנטונסקו היה מעוניין בפיקוח חמור על כל יהודי מולדובה, שליד הגבול הרוסי, וחשש מפעולות מזיקות מצדם. לכן גירש את היהודים מהכפרים הצפוניים של מולדובה, והטיל פיקוח חמור על יהודי הערים. יאסי היתה העיר הגדולה ביותר במולדובה, בה היה האחוז הגבוה ביותר של ריכוז היהודים ברומניה הישנה, והיא היתה קרובה מאד לחזית הרוסית דאז. לפוגרום קדמו הכנות מכמה בחינות. גושפנקא חוקית ניתנה לפוגרום על־ידי הלוט' קול' קירילוביץ', המפקח הראשי של משטרת יאסי, פקודת־הסתר של אנטונסקו למשרד־הפנים ("מועצת המיניסטרים"), שהעמידה את יהודי־מולדובה בפיקוח, שיוכל לעשות בהם "מה שנרצה ברגע המתאים" כן היה גם הגיבוי שניתן על־ידי גנרל סטאוורסקו, ופקודת המפקח ליאהו (Leahu) שהורתה לאפשר לצבא לעשות כטוב בעיניו — כל אלה היו ההכנות לפוגרום. ההכנות התעמולתיות כללו מודעות המאשימות את היהודים בפרוץ המלחמה נגד רוסיה, הפירסומים בעתונות המקומית, ומבצע הלחישות והשמועות, שהופצו על־ידי השלטונות ואנשי "משמר־הברזל".

ב. מבצעו

בפוגרום יאסי לקחו חלק גורמים רבים ושונים. תחילה האוכלוסיה, שהשתתפה באופן פעיל בטבח. על יחסה של האוכלוסיה דובר לעיל: הוא הורע במיוחד עם פרוץ המלחמה נגד ברית־המועצות אולם המארגנים והמבצעים הפעילים של הפוגרום היו אירגוני־סתר גרמניים ורומניים, חיילים גרמניים, וכן ז'אנדארמים, שוטרים וחיילים רומניים. אין ספק, שהמניע העיקרי לכל אלה היה — השפעת גרמניה על רומניה. אין לשכוח, שהלחץ הגרמני הוא שגרם לעליית משטר אנטונסקו ברומניה, שבעצם מציאותו יצר אווירה מתאימה לפוגרום.

מצד הגרמנים השתתפו בפוגרום יאסי הצבא הגרמני ושירותי־הסתר הגרמניים, שפעלו ברומניה. החיילים הגרמניים הופיעו לראשונה ברומניה בתחילת אוקטובר 1940. באופן רשמי הם הופיעו תחילה כמדריכים בצבא הרומני ובמשך הזמן הפכו בני־ברית רשמיים של רומניה. לפי עדותו של ראש ה־S.S.I. "השירות הרומני המיוחד לאינפורמציה" (Serviciul Secret de Informatie) פעלו ברומניה 11 שירותי ריגול ומודיעין גרמניים.

באופן רשמי פעלו שלושה שירותים סודיים. לעומתם היו לפחות עוד שמונה שירותים גרמניים, שעבדו בדרך כלל במחתרת, והיו תחת פיקודו העליון של הימלר. החשובים ביניהם היו (1) הגסטאפו — משטרת-המדינה הסודית; (2) ס"ד (שירות הבטחון); (3) משטרת-השדה החשאית. השירותים הגרמניים הנ"ל, בשיתוף עם השירותים החשאיים של רומניה, אירגנו וביצעו את פוגרום יאסי, ומלבדם נטל בו חלק גם הצבא הרומני.

ג. ליל ה-28—28 ביוני 1941

בשעה 21.00 בליל ה-28—29 ביוני 1941 נשמעה ביאסי אועקת-שוא. הופיעו כמה אוירונים גרמניים, שברגע מסוים ירו זיקוקים, שהאירו את הלילה באור כחול. היה זה האות לפרוץ הסערה. (יש לציין, שמירקו בספרו "פוגרום יאסי" מספר לנו, שעוד לפני הפוגרום הופצו שמועות בין האזרחים, שהיהודים ינסו לכבוש את העיר, ושהאות לכך יינתן על-ידי זיקוק כחול). אז החלו נשמעות יריות בכל קצווי-העיר. בעיקר ירו מפאקורארי, טומה קוסמה (Cosma), סאראריה (Sararie), ורחוב קארול. כן ירו מעליית-הגג של האוניברסיטה, מבית-החולים סירדון, מארכיון המדינה, שנמצא במגדל גוליה (Golia), ומעוד מקומות שונים. יריות רבות נורו באוויר, אבל היו מקומות בהם ירו בפלוגות-הצבא, שהתקדמו לחזית, ביניהן ירו על פלוגה רומנית, שצעדה ברחוב לסקאר קאטארג'יו (Lascar Catargiu) ולאפושניאנו (Lapusneanu), וקארול. האחרונה התפזרה והסתדרה מחדש נכונה לקרב, והחלו חילופי יריות רציניים, עד כדי שימוש במרגמות בנות 53 מ"מ. למרות כל חילופי היריות, שקיבלו אופי של קרב ממש, לא נהרג או נפצע אף חייל, לא נמצא מי שירה מהבתים ולא נמצא בשום מקום נשק. החיפושים, שנערכו לאחר-מכן הוכיחו, שהיורים היו חיילים גרמנים משוטטים, חיילים רומנים ואנשי "משמר-הברזל" — שְרו כדורי סרק.

באיו מידה העריכו הגרמנים את היריות כמסוכנות, מעיד יון מארינסקו (Ion Marinescu), הדיקן של הפקולטה למדעי-הרוח באוניברסיטת יאסי לשעבר (העדות נלקחה מפרוטוקול המשפט, שנעשה למבצעי הפוגרום ביאסי בשנת 1948, על סמך ספרו של קארפ "פוגרום יאסי"). הדיקן מספר, שהיה באוניברסיטה בליל ה-28—29 ביוני, שם בא אליו קצין גרמני, והם החלו לערוך יחד חיפושים, מאין יורים באוניברסיטה. "...באותו רגע, כשהקצין ניצב לידי, נורה מטח של יריות, אבל הכדורים עברו רחוק מעל לראשי, כשהם פוגעים מעל השמשות. הקצין הגרמני עמד ללא פחד, ומתוך כך הסקתי, שהכל לא היה אלא הצגה".

הנה מה שמעיד מנהל ארכיון-המדינה, ג. אונגוריאנו (Ungureanu). (גם עדות זו נלקחה מפרוטוקול המשפט הנ"ל, לפי ספרו של קארפ). הוא מספר, שהיה באותו לילה במשרד ארכיון-המדינה, שם הוא התגורר, ומישהו מהמשטרה שאלו אם יש לו טלפון, ואם אפשר להשתמש בו במשך הלילה. בין שאר דבריו: "...בסביבות השעה 11 בלילה בא פטרול, שביקש ממני את מפתחות מגדל גוליה, במטרה לעלות לשם, מפני שעליהם להשיג במשהו... נתתי את המפתחות, והם הלכו

למגדל... לאחר זמן קצר התעוררתי מרעש של יריות רבות... בהמשך דבריו מעיד העד, ששמע גם מרגמות ותותחים. בעיר החלו נפוצות שמועות, שהיהודים יורים בצבא הגרמני-רומני, שהרוסים הצניחו צנחנים והיהודים מתקיפים ומנסים להשתלט בעזרתם על העיר; שהצבא הגרמני-רומני נהדף מהפרוט והרוסים לוחמים בעזרת היהודים במבואות-העיר, ועוד כהנה וכהנה. ההמון השתכנע באמיתות השמועות, וגם השלטונות השתכנעו, או חפצו להיראות כמשתכנעים. במקום לנקוט אמצעים נגד מפירי-הסדר האמיתיים, קיבלו השלטונות את הגירסה, שהיהודים הם מפירי-הסדר, ושיש לרסנם.

לפי הנחה זו פעלו השלטונות, וממנה נובעות הפעולות שעודדו, או שלא מנעו, את הטבח. עם היריות, שנמשכו כל הלילה, הקיפו פלוגות-צבא גרמניות ורומניות את העיר, ופשטו על בתי-יהודים — רק על בתי-יהודים. הפשיטות נעשו בנימוק של חיפושים, ובחסותו הותר להם לאסור, לענות, לשדוד ולרצוח. הנה לדוגמא חלק מעדותו של מפקד-המשטרה (הקסטור) ליהאו (Leahu) מיום 7.7.1941 (על-פי ספרו הנ"ל של קארפ, עמ' 111):

"...בליל 28 ביוני שנה זו... בשעה 3 לפנות-בוקר... שלח האדון הלוט' קול' קירילוביץ' את מזכיר-המשטרה, האדון ג. טאנאיקולסקו, עם קבוצת סוכנים ושוטרים להצטרף אל הלוט' קול' ניקולסקו, שנשלח על-ידי מפקדת הז'אנדארמים, לפלוגה צבאית רומנית כדי לברר מהיכן יורים על הפלוגות הרומניות, שעברו דרך העיר. במרחק של 20 מ' מבית הקפה קורסו, הותקפו באש כבדה של אקדחים, נשק אוטומטי ורימונים. הפלוגה התפזרה והחלו חילופי-יריות. האדון המזכיר בא ודיווח לאדון הלוט' קול' קירילוביץ', ואז הרכיבו פלוגות לחיפושים בכל הבתים מהגוש ממנו ירו, אליהן הצטרפו גם גרמנים, שהוכיחו עצמם נאמנים מאד ונכונים לעזור. כל השכונות הוקפו על-ידי פלוגות גרמניות, הגדוד ה-14 של המשטרה, וסתם שוטרים, אך התוצאות היו שליליות; לא נמצאו כל אנשים חמושים".

רבים היו גם החיילים, שהצטרפו ל"מחפשים" בפקודת מפקדיהם, רבים — ללא כל פקודה, וכן היו ביניהם אנשי "משמר-הברזל".

הסריקות העיקריות נערכו בפקודת הגנרל טאוורסקו, מפקד-העיר. במקומות בהם לא ישבו היהודים בבתיהם, אלא נכנסו למקלטים בגלל האזעקה, הוציאו את המסתתרים משם ו"טיפלו" בהם כבאלה שהיו בבתים (כלומר הרגו, רצחו ושדדו). הנה כמה מ"מפעליו" של קצין ס"ס גרמני, שנעזר ברומנים אחרים. (המקור הוא ספרו של מירקו "פוגרום יאסי", עמ' 12): "...פטרול רומני ערך חיפושים בכמה מקלטים, ביניהם גם מקלט במרכז-העיר. אליהם נלווה גם קצין ס"ס, שנכנס לבדו, האיר בפנסו את פני היושבים במקלט. אז קרא בגרמנית: 'הנכם יהודים! החוצה!'... היו שם כ-20 יהודים... היהודים יצאו, אבל בגלל החושך הם נעו לאט. כדי לזרום, ירה קצין הס"ס שתי יריות. בשעה שהיהודים יצאו את המקלט, ואת פניהם קיבל הקפיטן הרומני, נוכח הקפיטן כי אחד היהודים שתוי

במקרה מסויים אספו קבוצה גדולה של יהודים, והתנהגות כלפיהם הצטיינה באכזריותה. ביניהם הסתובבו פושעים וצוענים, חיילים ושוטרים והיכו ללא רחם. הם הטביעו את הרבי מבוטושאן, ורק בזכות המפקח קירילוביץ', שהזדמן למקום ניצל. כמעט כל השירות של היהודים הובאו למשטרה, אחדות מהן נעצרו ב"תיכון הלאומי" (בית-ספר תיכון נוצרי שברחוב הרכבת), במחנה ה-13 של הפרשים, בבית-הספר על שם וקטל (Wachtel, בית-ספר יהודי ברחוב סאראריה) ובפיקוח באיוורי על הבטחון. שם ניצלו מאות יהודים על-ידי המפקח, שלא נתן להם לצאת עד למחרת היום.

אולם מקומות אלה שימשו רק כתחנות-ביניים, ומשם הובאו היהודים לחצר המשטרה. בחצר המשטרה החלו להצטופף אלפי אנשים. החצר היתה צרה מהכיל אותם. המיסמכים הרשמיים מספרים על 1.800—2.000 אנשים בסביבות השעה 9.00 בבוקר, ועל 3.500—4.000 ואפילו 5.000 בשעות אחר-הצהריים. עדי-ראייה מספרים על למעלה מ-6.000. אותם אלפים נפחדים חפו לגור-דינם, שייחתך על-ידי אחד מבעלי-השררה, שנמצאו שם.

המפקד בעל הסמכויות הנרחבות ביותר שהיה במקום היה הגנרל סטאוורסקו, מפקד הדיוויזיה ה-14 של חיל הרגלים.

ה. הטבח הגדול בחצר-המשטרה

נקודת-השיא של פוגרום יאסי היתה הטבח בחצר-המשטרה. שהחל בשעה 15.00 והסתיים בשעה 17.00. האות ניתן שוב על-ידי אועקת-שוא, ועם האזעקה החלו להמטיר על היהודים שבחצר-המשטרה אש מכל העברים. ירו באקדחים, רובים ומקלעים בציבור צפוף, הנדחק ומנסה להימלט לשוא מן האש הצולבת. על רגע זה עוברים בשתיקה כל המיסמכים והדו"חות מאותו יום. המקום היחיד בו נזכר משהו הוא הדו"ח של לוט' קול' קירילוביץ', שאף הוא מסלף את האמת. הוא מספר, שקומוניסטים ירו על החיילים, כדי לשחרר את היהודים מן המשטרה, והחיילים הנועזים קלו חמתם ביהודים.

היריות נורו מכל מקום אפשרי: מגג-המשטרה, מחלונות הבתים הסמוכים ומהמרפסות והגגות שמסביב. רבים נמלטו מן החצר, והשיגו "מקלט" בפיאצה אוניריה, אלאה אלפסנדרי וגן בית-הקולנוע סידולי. אפשרות זו חוזה הצבא מראש ועל כן הקיף את שדה-הראייה, שנוצר מהרחובות וסילה אלפסנדרי קווא וודא (Cuza Voda), בראטיאנו (Bratianu) ופיאצה אונירי. החיילים רדפו אחר היהודים שנמלטו לבתים, הוציאו והרגו במקום. חלק מהם הובל לגוד ה'אנדארמים, שם הוחזקו שעות רבות בידי מורמות, והוכו קשות על-ידי ז'אנדארמים, לעיני קציניהם. בערב הובלו חזרה למשטרה, שם ציפה להם המוות, שהיה מנת-חלקם של שאר היהודים, שנשארו בחיים במשטרה. ביום ה-29 ביוני, שקיבל בפי העם את השם "היום הראשון ההוא או הידוע", נמצאו ביאסי כל בעלי-השררה מן הצבא, המשטרה והשלטונות האזרחיים, והם: גנרל גיאורגה סטאוורסקו, מפקד החטיבה הגדולה ממחנה הדיוויזיה ה-14 של חיל-הרגלים; קולונל קונסטנטין לופו, מפקד חיל המצב; קולונל דומיטרו קאפטארו, ראש-העיר; לוט' קול' קונסטנטין קירילוביץ', מפקד המשטרה, המפקח ליאהו, ועוד רבים אחרים.

כביכול: אותם שני הכדורים שנורו פגעו בו. (יהודי זה נפטר לאחר-מכן מפצעיו, ואילו בנו ניצל). מי ירה? צוות הקפיטן. אבל איש הס"ס כבר היה מתרוצץ להושיט יד עוזרת במקלטים אחרים. הקפיטן ערך חיפוש אצל כל היהודים. לא יכלו למצוא שום כלי נשק, שום פנס... לאחר שנשמעה הארגעה הם הוכנסו חזרה למקלט. אבל נשמעה הארגעה, אדון קפיטן! 'בשבילכם לא! שימעו בקולי והישארו שם! הם שמעו בקולי. הם ניצלו.' סיפור זה הוא אופייני למדי, ומראה כיצד הסיתו המארגנים מצד הגרמנים את הצבא, בה בשעה שאת הסתת האוכלוסיה ביצעו אנשי הס"ס הרומני, מלבד זה שהשתתפו בעצמם ברציחות ובטבח.

ד. השלב הראשון

משהפציע השחר נמשכו היריות בכל קצווי-העיר, אולם כעת הן נורו מנשק חם ובאנשים חיים. ירו ברחובות, בבתים, בחצרות ובמקלטים היהודיים מתוך אקדחים, רובים ואפילו ארטילריה.

הנה חלק מעדותו של מפקד-המשטרה ליאהו מ-7.7.1941 (על-פי ספרו של קארפ, עמ' 111): "...מן הקשר שבין הפלוגות הגרמניות והרומניות נולדה אוירה של שנאה כנגד היהודים; החלו להוציאם מן המקלטים ולהביאם למשטרה, או שירן בהם בעודם ברחובות..."

רבים מן היהודים הובלו קבוצות קבוצות, שכיוונן הכללי למרכז-העיר. בדרך כלל הובילו גברים, אבל היו גם נשים וילדים. רבים היו הפצועים. הנה עוד עדות על מתן הוראות לחיפוש, על מספר היהודים שהובאו למשטרה ועל התנהגות החיילים הגרמניים והרומניים. העדות היא חלק משיחה טלפונית בין מפקח מחוזי ג'וסיאנו לבין מפקד-המשטרה, ב-29.6.1941 (ספרו של קארפ, עמ' 70):

"...בהתאם לפקודות האדון המפקד של הדיוויזיה (סטאוורסקו), החלו השכם בבוקר חיפוש-נשק נרחבים אצל היהודים, אולם ללא תוצאות כלשהן. כ-2.500 יהודים נלקחו עד עתה ונמצאים במשטרה... זמן-מה לפני-כן נודע, כי מתבצעות גניבות ושדירות על-ידי חיילים מסויימים מן הצבא הרומני וכן על-ידי גרמנים, ההורגים יהודים רבים ברחובות ואפילו בתוך המשטרה..."

היהודים צעדו למשטרה בידיים מורמות, כשהם צפויים למוות על כל לחש או חוסר ציות קל שבקלים. הם לוו בשאגות ומכות מצד ההמון, שעמד בצדי הדרך והיה נתון באכסטזה של אכזריות המחזה שלפניו תוך יריקות, קללות ומכות ביהודים. רבים הצטלמו באותו יום, כשרקע התמונות הוא החללים היהודיים (עיינן תמונות מס' 4.2 מספרו של קארפ, עמ' 80). בדרך כלל הצטלמו חיילים גרמנים ורומנים (ע' ספרו של מירקו).

היה זה יום נקם ביהודים, שניתן לחיילים הגרמנים והרומנים ולאוכלוסיה המקומית, בסיוע השלטונות ועזרתם, מכוניות גרמניות הסתובבו בעיר והשמיעו ואלסים עליונים, ששימשו רקע ליריות. מדי פעם בפעם עברו שיירות יהודים מפאקוראר, טאטאראש, סאראריה, ניקולינה ועוד. הן עברו בין גופות המתים, המוטלות ברחובות ובצדי הדרכים.

הנה קטע מדבריו של קולונל לופו, אשר מונה בליל ה-29—
30 ביוני למפקד-העיר במקום גנרל סטאוורסקו (ע' ספרו של
קארפ, עמ' 64): "...אני אומר בבטחון, שלא כל הכוחות שעמדו
לרשות השלטונות נוצלו במטרה לשמור על הסדר, ביניהם שתי
פלוגות ז'אנדארמים שנשמרו ברזרבה, ולא השתמשו בהן למרות
שנמצאו בחצר המשטרה..."

על סמך יתר התעודות שנשמרו מאותו יום אפשר לקבוע,
בבטחון, שאף אחת מהרשויות שהיו במטרה לא ניסתה למנוע
את הטבח.

בסוף הטבח הואיל בטובו הגנרל סטאוורסקו ללכת אל
הגנרל הגרמני פון זאלמוט, מפקד הקורפוס ה-30. שניהם חזרו
למשטרה, שם פקד הגנרל הגרמני על חלק מהגרמנים, שנמצאו
שם באותה עת, לצאת, והיהודים שנותרו בחיים נשארו תחת
משמר רומני-גרמני.

עוד באותו יום אחר-הצהריים החלה משאית של העירייה
לאסוף את גוויות-היהודים מרחובות-העיר.

ו. לפנות בוקר: ההטענה וההובלה ברכבות-המוות

בהדרגה שכחו הצעקות והוואלסים הגרמניים. יאסי הנבוכה
החלה חוזרת למסלול-חייה הרגיל. הפרטור (מעין שופט צבאי),
המאיר סקירבן, קרא ברמקול, שהוצב על גבי מכונית, לכל
החיילים המשותפים לחזור לבסיסהם. במטרה נותרו בחיים
כ-2,500 יהודים. קיימת השערה, שסגן ראש-הממשלה, מיהיי
אנטונסקו, הוא שפקד על גירוש-היהודים. לעומת זאת טען
קירילוביץ', שהגנרל סטאוורסקו נתן את הפקודה לגירושם,
וקיבל רכבות בהשאלה מהחיל ה-3, כדי לבצע את הגירוש. אם
נניח, שעל הגירוש פקד אחד מן השניים, המטרה אחת היא:
סילוק היהודים מיאסי מטעמים איסטרטגיים. (כנ"ל היתה
מטרת-הגרמנים, שכוכר דרשו גירוש יהודי יאסי). אולם צורת
ההובלה, שכמוה כמות מלא עיניים, מטרתה היתה להשיג
את כל העדים לפוגרום. בהשמדת אותם עדים היו מעוניינים
הן הצבא הרומני והן הגרמני (שסילק לאחר-מכן את גנרל
ליוביאנו, שבא לחקור במסיבות הפוגרום בשליחות אנטונסקו).
הגירוש התבצע במהירות. ב-9 בערב התחיל המסע לתחנת-
הרכבת, תחת משמר של שוטרים רומניים וגרמנים שנסעו בשני
משוריינים ובאופנועים. השיירה נעה לפי מיטב מסורת העינויים,
השוד והאכזריות. בעיקר גברו העינויים בשעת ההטענה בכיכר
שלפני תחנת-הרכבת וברציף. שם היה בעל הסמכויות המאיר
סקירבן, פרטור הדיוויזיה ה-14. סופקו 50 קרונות ל-2,500
יהודים. אבל 12 מן הקרונות, שהיו קרונות-בקר מאוררים,
הוחזרו, והשאר היו קרונות-משא סגורים. נותרו רק 38 קרונות
וב-33 קרונות בלבד הועמסו 2,430. הסיבה היתה חוסר הסדר
והחשבון בחלוקת מספר היהודים לכל קרון. החיילים הטעינו
עד שראו כי הקרון התמלא, ורק אז פנו לקרון הבא. אף כי
בקרונות האחרונים מועטים היו המתים עד טארגו-פרומוס
(Targu-Frumos), הרי שבקרונות הראשונים מתו כזובים.
היו קרונות, בהם הוכנסו 150 יהודים, בה בשעה שהתכולה
הנורמלית שלהם היתה 45 אנשים (ע' ספר כתבי-האישום
במשפט רוצחי-יאסי בשנת 1948).

רכבת-המוות יצאה לדרכה בשתיים בלילה, ונעצרה

בטארגו-פרומוס, והמשיכה לפאשקאן (Pascani). משם ללספז'
(Laspezi). חזרה לפאשקאן, ומשם לקרבת רומאן וחזרה לטארגו-
פרומוס. אחר-כך המשיך מסע-המוות בדרכו לקאלאראש
(Calarasi). כעבור שלושה ימים הורדו 327 גופות, וכעבור
יומיים נוספים — ועוד 300 גופות. כעבור חמישה ימי-מסע
זכו הנוסעים לטיפת-המים הראשונה, שגרמה למות רבים מהם
עם הלגימה הראשונה.

סיכום אבידות המסע עד קאלאראש היה 1,350 מתים ו-69
חולים; בקאלאראש עצמה מתו עוד 99 איש.

ז. ההובלה וההטענה השנייה

בבוקר, בשעה 6.00 לערך, הובאו עוד כ-1,902 יהודים
לתחנת-הרכבת. היו אלה יהודים שנותרו בחיים מהרחובות
הסמוכים למשטרה, ושנמצאו במפקדת הז'אנדארמים, וסתם
יהודים, שבלייל ה-30—29 ביוני ובבוקר ה-30 הוצאו ממיטור-
תיהם. אחדים נשלחו בתחילה לתחנת-המשטרה ואחדים הובאו
במכוניות ישר לרכבת. שמרו עליהם שוטרים תחת פיקודו של
סגן קומיסאר ג'אורג'סקו, כשאליהם מצטרפים חיילים גרמניים.
אותם יהודים הועמסו ב-18 קרונות, מתוך 30 הקרונות, שסיפקה
תחנת-הרכבת ביאסי. כלומר, בממוצע 106 יהודים בקרון
שתכולתו היתה 45 איש. אבל ההעמסה הבלתי-מסודרת גרמה
לכך שהיו קרונות בהם הועמסו 150 יהודים. המתים נשארו
צמודים לחיים. היו קרונות בהם מת אדם מדי שתיים-שלוש
דקות. היו קרונות, בהם נותרו בסוף המסע 3—4 יהודים חיים,
מתוך 100 מתים. לפני צאת הרכבת לדרך הספיקו עוד להטעין
כשמונים גופות, שנאספו מכל פינות תחנת-הרכבת. את מהלך
20 הק"מ שבין יאסי לפודול-אילווי (Podul-Iloaei) עברה
הרכבת בשמונה שעות. באותן שעות גוועו 1,194 יהודים מתוך
2,000. אילו היו הולכים ברגל אותה דרך, היו מגיעים יותר
מוקדם, ולא היו מתים. האחראי על המסע היה, כנראה,
ג'אורג'סקו.

בהגיעם לפודול-אילווי היו אותם 800 יהודים כמעט
כמוזלמנים של מחנות-ההשמדה, מבלי יכולת לדבר או לעשות
כל דבר אחר.

במשך הלילה שהו בבית-הכנסת. אחר-כך חולקו בין בתי
יהודי-המקום. שלושה חדשים של סבל איום גרמה נסיעה של
20 ק"מ ברכבת במשך 8 שעות!

ח. הימים שלאחר ה-29 ביוני 1941 ביאסי

המצב ב-30 ביוני היה בערך כזה: היהודים שנשארו
בקסטורה מתו רובם ככולם. פה ושם נשמעה צעקת פצוע,
המוטל בין המתים. כל שירותי הנקיון של העירייה עסקו
בניקוי-העיר. ארבע מכוניות-משא גדולות, שקיבולה של כל
אחת 20—30 גופות, ו-24 עגלות, שקיבולה של כל אחת כ-10
גופות, פעלו במשך כל היום. אחת ממכוניות-המשא נסעה 8
פעמים! הגופות הובלו לבית-הקברות ולמקומות אחרים, שלא
צויינו. שם נקברו גם אלה שנהרגו במקום, ביניהם זקן שהתעקש
לומר תפילה לעילוי נשמות-הנרצחים, ונרצח בעצמו על-ידי
גרמני. כל אותו זמן ניקו את הדם מן הרחובות בורמי-מים,

ויהודים נאסרו במיוחד, כדי לקרצף מכל אבן ואבן את עיקבות הדם והחטא.

הטבח נמשך בעיר, אף כי בקצב חלש בהרבה — כ־50 הרוגים סך הכל. במשוריין נושא-מרגמה היו חיילים רומניים (יש אומרים שהיו גרמנים) שטענו, כי ירו עליהם מבניין בית-מקחת ברחוב בראטיאנו. הם סרקו את כל הבניין ואספו כ־20 (יש טוענים כ־10) יהודים, הובילום לפיאצה ס"ט ספירידון, והרגום בפיתחה של חנות. הדבר אירע בשעה 1.00 בצהריים בערך, ובין הנרצחים היו גם נשים וילדים.

הגנרל סטאוורסקו השאיר פקודת ענשין למתפרעים בליל ה־28—29 ביוני, כולל פיצוץ בתיהם והריגת בני-הערובה (שהיו רק יהודים). פקודתו שודרה עוד ב־30 ביוני על-ידי המאיר סקירבן ברמקול-נייד.

ב־1.7.1941 ניתנה פקודה על-ידי הקולונל קונסטנטין לופו, אשר מונה למפקד-העיר בליל ה־29 ביוני. פקודתו מבטיחה עונש-מוות ליורים מן הבתים על החיילים. יש לציין, שפקודתו איננה כוללת אף רמז בקשר להפסקת הטבח ביהודים. מאחר והשלטונות ידעו מי היו היורים האמיתיים (כפי שמוכיח קארפ בספרו), הרי שפקודה זו באה אך ורק לאשר, שכביכול היורים הם היהודים. ואמנם, בפרברים המרוחקים עוד היו הורגים יהודים, אבל מאחר שהיהודים התחבאו, היה הטבח קטן יחסית. הגנרל ליוביאנו, המפקח הראשי של משטרת-הבטחון הממלכתית, בא בשליחות אנטונסקו ליאסי, כדי לחקור מה שקרה. שלוש שעות לאחר שהגיע נדרש על-ידי הצבא הגרמני לצאת מן העיר. הוא הוציא את המסקנות הבאות: אף יהודי לא ירה; ולכן אף חייל גרמני או רומני לא נפגע. בפוגרום השתתפו אנשי "משמר-הברזל" ואנשי העולם התחתון.

באוגוסט 1941 כתב לוט' קול' קירילוביץ' לאנטונסקו בהביעו צער על כך, שמה שנעשה לא נעשה בממדים גדולים יותר.

בסיכום, אם נעיין במהלך הפוגרום, נוכל לדעת שאמנם תכנית מפורטת עמדה מאחורינו, ולא ראשי-פרקים. יש להניח שהתכנית היתה בערך כזו: נסיון לארגן פוגרום ביום ששי, ה־27 ביוני, שנעשה מתוך ההנחה, כי האנטישמיות ששררה ביאסי מאז ומתמיד ושגברה במיוחד לאחר התקפות-האוויר הרוסיות, תניע את האוכלוסיה לערוך את הפוגרום באותו יום.

נסיון זה נכשל מסיבות שונות, בין השאר גם מחוסר תיאום מספיק בין הצבא הרומני והגרמני שבמקום, וכן גם בינם לבין אנשי-המשטרה. כתוצאה מכשולן זה תוכנן הפוגרום הבא בצורה מדוקדקת יותר. הושג תיאום מלא בין הצבא הגרמני והרומני. הוחלט לבצע את הפוגרום ביום ראשון, יום שבו פנוייה האוכלוסיה, כפי שבוצע באמת ב־28—29 ביוני.

בהתאם לתכנית היו היריות בתאריך הנ"ל מלוות בחיפושים בכל קצווי-העיר בבת-יהודים.

יש להניח, שהרומנים התכוונו לרכז את היהודים במידת האפשר במשטרה, להרוג בהם ולגרש את רובם. אך לעומתם רצו הגרמנים, כנראה, לרצוח את היהודים בו במקום. מאחר והתכנית כללה, כנראה, את כל יהודי העיר יאסי, וקצב ריכוז היהודים בשעות שלפני-הצהריים לא היה בהתאם לתכנית, החלו לחלק את פתקאות ה"שיחרור", ובזאת ניסו למשוך את היהודים לצאת ממחבואיהם. יש לציין, כי תחבולה זו הצליחה במידה רבה ומשכה יהודים רבים למשטרה. בהתאם לתכנית היה הטבח צריך להיפתח על-ידי אות מהצופרים, ואמנם עם נתינת האות נהרגו רבים.

★

ב־30 בינואר 1939 אמר היטלר בנאומו ברייכסטאג: «אם היהדות הפינאנסית הבינלאומית בתוך אירופה ומחוצה לה, תצליח לסבך את עמי אירופה במלחמת-העולם חדשה, אז תהיה התוצאה לא שלטון הבולשוויזם על כדור-הארץ, וממילא נצחון ליהדות, אלא השמדת הגזע היהודי באירופה». תמיד ראה היטלר ביהודים אויבי משטרו, וכיוון שהיהודי הוא אויב בכוח — נגזר דינו על-ידי הנאצים להישמד. למטרה זו הוקמו יחידות האייונאצגרופן, שהתקדמו במסען רבי-הדמים עם הצבא הגרמני לתוך רוסיה.

פוגרום יאסי שימש פתיחה של תכנית ההשמדה הכללית. היה זה נסיון ראשון לטבח המוני על-ידי הצבא הגרמני, המתקדם לרוסיה, בדרכו להשמדת ששת המיליונים. יש להניח כי פוגרום יאסי הוכיח לגרמנים על נכונותם של אוהדי הנאצים והאספסוף לבצע טבח ביהודים בקנה-מידה גדול. ככל הטביחות ההמוניות שבאו אחר-כך בשטחי-רוסיה, כן גם פוגרום יאסי בודאי שהמריץ את הגרמנים לבצע את הרצח בצורה יותר יעילה ומושלמת.